

LIETUVOS EKONOMINĖ POLITIKA GLOBALINĖS KRIZĖS KONTEKSTE

Gediminas Davulis

Mykolo Romerio Universitetas

Anotacija

Straipsnyje atskleidžiamos pagrindinės finansų ir ekonomikos krizės priežastys bei jos pasekmės JAV, ES ir Lietuvos ekonomikai. Pateikiama didžiausių naujųjų laikų pasaulinių ekonominių krizių apžvalga. Straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai veiksniai, sukėlę šiandieninę globalinę ekonomikos ir finansų krizę, t.y. procesus nekilnojamojo turto bei vertybinių popierių rinkoje, kurie kėlė nekilnojamojo turto kainas ir suformavo vadinamąjį nekilnojamojo turto kainų burbulą, pasaulio valstybių ekonomikų globalizacija. Aprašomos pagrindinės antikrizinės priemonės JAV ir ES, situacija Lietuvoje iki krizės ir konkrečios priežastys, sukėlusios ekonominę krizę Lietuvoje. Aptariama Lietuvos ekonominė vyriausybės politika iki krizės ir antikrizinės priemonės pasaulinės krizės kontekste. Straipsnyje analizuojamos makroekonominių procesų Lietuvoje pagrindinių rodiklių kitimo tendencijos prieš krizę ir krizės poveikyje. Straipsnyje atlikta analizė parodė, kad tokia maža, atvirosios ekonomikos šalis kaip Lietuva neturėjo galimybes išvengti pasaulinės krizės poveikio šalies ekonomikai, kadangi ekonomikos krizę Lietuvoje sukėlė tiek vidaus, tiek ir išorės priežastys.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: pasaulinė finansinė krizė, nekilnojamojo turto burbulas, ekonominė politika, antikrizinės priemonės, makroekonomikos procesai Lietuvos ekonomikoje.

Ivadas

Pasaulį ištikusi šiandieninė finansų sistemos krizė didesniu ar mažesniu mastu palietė daugumą pasaulio šalių. Globalinės finansų sistemos krizės pradžia gali būti laikomi 2007 m., kada JAV Federalinė rezervų sistema buvo priversta imtis priemonių šalies bankų sistemos likvidumui palaikyti (Soros, 2009). Ekonomikos ciklai yra imanentinė rinkos ekonomikos savybė, kadangi rinkos ekonomika plėtojasi netolygiai ir ji neturi jokio kito mechanizmo išlyginti netolygaus plėtojimosi disproporcijas kaip periodinius sukrėtimus – krizes. Taigi nors krizės ir sukelia dideles netektis, tiek ekonomines, tiek ir socialines, ypač kai jos tampa pasaulinėmis, tačiau jos neišvengiamos. Antra vertus, tinkama ekonominė politika gali sušvelninti krizių padarinius.

Nors ekonomikos ciklai, t. y. ekonomikos pakilimai ir nuosmukiai rinkos ekonomikoje yra neišvengiami, tačiau nežiūrint kai kurių bendrų savybių kiekvienas ekonomikos ciklas yra skirtingas. Skirtingos ir ekonomikos nuosmukį sukeliančios konkrečios priežastys. Nepaisant to, jog joks ekonomikos ciklas nėra linkęs kartotis, tačiau jo priežasčių analizė turi prasmę jau vien dėl to, kad išvengtume padarytų ekonominės politikos klaidų. Turimas patyrimas, įveikiant Didžiąją depresiją, šiandien leido suvaldyti globalinę krizę kur kas operatyviau ir greičiau negu 1929-1939 metais. Nors pasaulis šiandien iš tiesų išgyveno nei kiek ne menkesnio masto ekonominį nuosmukį negu Didžiosios depresijos metais (Eichengreen, O'Rourke, 2010).

Šiame straipsnyje aptariamos pagrindinės globalinės finansų krizės priežastys, jos poveikis Lietuvos ekonomikai. Remiantis statistiniais duomenimis, analizuojama ekonominė padėtis Lietuvoje iki krizės bei krizės

laikotarpiu, aptariama vyriausybės ekonominė politika bei jos priemonės šiais laikotarpiais.

Iš pasaulio krizių istorijos

Šiandieninė globalinė krizė nėra vienintelė krizė, apėmusi daugelį šalių. Žmonijos naujoji istorija žino ne vieną atvejį, kada ekonominė krizė apimdavo nemažą skaičių išsivysčiusių šalių ir kurias pagrįstai galėtume vadinti pasaulinėmis krizėmis (Dash, 2001; Feldstein, 1991; Sylla, 2009).

Viena pirmųjų krizių, sukėlusių ilgalaikes pasekmes, buvo vadinamųjų „tulpių karštligė“, kilusi Olandijoje 16 a. pradžioje. Iš Turkijos į Europą atvežtos tulpės buvo labai paklausios ir madingos. Jų kainos buvo didelės ir paklausa nesulaikomai augo. Olandai uždirbo didelius pinigus augindami ir prekiaudami tulpėmis bei jų svogūnėliais. Atsidarė netgi tulpių birža, kur buvo ne tik pardavinėjamos gėlės bei jų svogūnėliai, bet ir sudarinėjami ateities sandoriai. Kai kainos pakilo iki tokio lygio, kad niekas jau nesiryžo tulpių pirkti, staiga krito tulpių paklausa ir verslininkai bei kiti asmenys, išitraukę į šį verslą, bankrutavo arba prarado visą savo turtą. Šios krizės pasekmės buvo ilgalaikės ir šalies ūkis po tulpių krizės atsistatė tik po kelių dešimčių metų. Tulpių krizė šiek tiek palietė ir kitas Europos šalis, kurių gyventojai taip pat prekiaavo Olandijos tulpių biržose, tačiau čia tulpių krizės mastai buvo kur kas mažesni. Šios krizės nepavadinsi nei pasauline, nei tarptautine, tačiau tai buvo pirmoji krizė turėjusi ilgalaikes neigiamas pasekmes šalies ūkiui.

Pirmoji pasaulinė ekonomikos krizė prasidėjo 1837 m. JAV, greitai persimetė į Vokietiją, Angliją ir Prancūziją, o vėliau ir į kitas šalis. Krizės priežastimi tapo masiniai geležinkelio bendrovių bankrotai ir su jomis susijusių akcijų rinkų griūtis.

1983 m. kilo pirmoji tarptautinė finansų krizė, kuri prasidėjo Austrijos ir Vokietijos fondų biržose dėl spekuliacijų nekiliojamuoju turtu. Fondų rinkų žlugimas Europoje paveikė ir Niujorko fondų biržą, kurioje smarkiai krito akcijų, daugiausia susietų su geležinkelių pramone, kursas. Tai sukėlė bankrotų bangą JAV geležinkelių pramonėje. JAV ir Europos ekonomikoms patekus į recesiją, Lotynų Amerikos šalių eksportas smarkiai sumažėjo. Tai taip pat sukėlė pastarųjų šalių ekonomikos nuosmukį. Ši krizė truko apie 5 metus ir apėmė tiek šalių, jog ją pagrįstai galime laikyti pasauline krize.

Plačiausiai žinoma ir skaudžiausias pasekmes sukėlė 1929-1933 m. pasaulinė krizė, prasidėjusi JAV. 1920-1929 m. JAV išgyveno spartų ekonomikos kilimą, tačiau ekonomika augo nesubalansuotai. Sparčiai kūrėsi stambios korporacijos, tačiau iš kitos pusės jos žlugdė smulkujų verslą, didėjo socialinė atskirtis. Bankininkai ir biržos makleriai tikino, jog prekyba akcijomis galima ne tik pagerinti savo finansinę padėtį, bet ir gerokai praturtėti. Įtikėję tokia propaganda žmonės ne tik skolindavosi pinigais, bet ir neretai įkeisdavo savo turtą, net ir gyvenamus būstus, ir gavę paskolą pirkdavo akcijas. Į akcijų rinkas buvo investuotos didelės pinigų sumos. 1929 m. spalio 24 d., vadinamą „juodoju ketvirtadieniu“, akcijų rinkos neatlaikė ir akcijų burbulas sprogo. Tą dieną Niujorko vertybinių popierių rinkoje staigiai krito Dow Jones indeksas. Tai sukėlė paniką biržoje bei akcijų ir obligacijų nuvertėjimą. Po to prasidėjo bankrotų virtinė. Ši krizė apėmė beveik visas Vakarų šalis ir buvo pavadinta Didžiąja depresija.

Pasaulį sukrėtė keletas pasaulinio masto finansų ir ekonomikos krizių ir per kelis pastaruosius dešimtmečius. Paminėtinos 1957-1958 m. ir 1987 m. pasaulinės finansų krizės, 1997-1998 m. pasaulinė krizė, kitaip dar vadinama Azijos finansų krize, kadangi ji labiausiai paveikė Azijos šalis, o taip pat Rusiją, Braziliją, Argentina ir kt. 1973-1974 m. krizė sukėlė arabų šalių – OPEK narių – naftos gamybos sumažinimas („naftos embargas“). OPEK sumažino naftos gamybos apimtį ne tik tam, kad paveiktų pasaulines kainas savo naudai, bet ir tam, kad sukurtų politinį spaudimą Vakarų šalims, siekiant sumažinti šių šalių palaikymą Izraeliui, jam tuo metu kariaujant su Sirija bei Egiptu.

20 a. Paskutiniame dešimtmetyje labai smarkiai augo interneto, informacinių technologijų ir jiems artimi JAV ekonomikos sektoriai. Tai lėmė informacinių technologijų kompanijų akcijų rinkų augimą. Tačiau po audringo šių rinkų augimo 2000-2001 m., nepasiteisinus minėtų ūkio sektorių sukeltiems lūkesčiams, sekė jos žlugimas. JAV informacinių technologijų kompanijų akcijų rinkų žlugimą, sukėlusį ekonominį nuosmukį, paminėjome todėl, kad jis turėjo tam tikros įtakos šiandieninei globalinei krizei atsirasti.

Paminėtina ir 1998 m. Rusijos ekonomikos krizė ir ne vien dėl to, jog ši krizė stipriai paveikė Lietuvos ekonomiką, bet ir dėl to, jog bene pirmą kartą pasaulio praktikoje šalis negalėjo vykdyti savo finansinių įsipareigojimų, grąžinant skolas. Pagrindinę Rusijos eksporto dalį visada sudarė žaliavos, kurių kainos tarptautinėje rinkoje smarkiai krito. Kol žaliavų kainos buvo aukštos Rusijos vyriausybė optimistiškai vertino savo ekonomikos perspektyvas ir nesivaržydama ėmė

trumpalaikes valstybines paskolas tiek tarptautinėse, tiek ir vidaus finansų rinkose. Pasikeitus ekonominei situacijai Rusijos vyriausybė neturėjo galimybių grąžinti didžiulės valstybės skolos nustatytais terminais, prasidėjo likvidumo krizė. Tai tapo pagrindine Rusijos ekonomikos griūties priežastimi (Popov, 1991). Rusijos vyriausybė paskelbė, jog nebus išperkamos vidaus rinkoje išplatintos obligacijos. Iš tikrųjų tai precedento neturintis įvykis, kai valstybė paskelbia vidaus skolos, nominuotos nacionaline valiuta, įsipareigojimų nevykdymą. Per šalių nuvilnijo bankrotų banga, sumažėjo gyventojų bei užsienio investuotojų pasitikėjimas Rusijos bankais ir valstybe. Rublio kursas per pusmetį nukrito daugiau kaip tris kartus- nuo 6 rublių iki 21 rublio už dolerį 1991m. sausio 1 d. Antra vertus rublio devalvacija padidino Rusijos ekonomikos konkurencingumą. Kitas veiksnys, padėjęs Rusijai išbristi iš ekonominės krizės, tai išaugusios naftos kainos, sąlygojusios tvirtos valiutos įplaukas.

Nors Rusijos krizė ir nesukėlė pasaulinės krizės, tačiau turėjo neigiamo poveikio kitų šalių, ekonominiams ryšiams susietų su Rusija, ekonomikoms. Ši krizė skaudžiai palietė ir Lietuvos ekonomiką. Sumažėjo lietuviškų prekių eksportas į Rusiją, krito šalies BVP, augo nedarbas, kuris kai kuriuose Lietuvos rajonuose siekė net iki 20 proc. Panašios Rusijos krizės pasekmės buvo ir kitoms Baltijos šalims.

Taigi apibendrinant šią trumpą ekonomikos krizių apžvalgą, galima teigti, jog naujausių amžių istorijoje plataus masto tarptautinės krizės nėra naujiena. Tarptautines krizes sukeliančios priežastys yra įvairios ir paprastai jos nesikartoja. Globalinių krizių ištakos kaip taisyklė susijusios su stambiausio pasaulio vartotojo – JAV ekonomikos pokyčiais. Jeigu JAV ekonomika patiria gilų nuosmukį, pasaulinės krizės neišvengsime. Tokio poveikio pasaulio ekonomikai neturės ir negali turėti kitos šalys, pvz., Kinija.

Nors Kinija tampa antrąja pasaulio ekonomine galybe, tačiau ji ne tiek importuoja užsienio prekių (išskyrus tam tikras maisto prekių rūšis), kiek jas eksportuoja: Kinijos eksporto mažėjimas, atvirkščiai, gali tik paskatinti kitų šalių gamybos augimą.

Šiandieninės globalinės finansų krizės pagrindinės priežastys bei jos ištakos

Dabartinė globalinė krizė išsiskiria iš iki šiol buvusių krizių savo mastais. Ji paveikė daugumą pasaulio šalių ekonomikas. Šiuo požiūriu ji pralenkia net 1923–1933 m. Didžiąją depresiją. Antra vertus, abi šios krizės turi ir bendrų bruožų. Iš tikrųjų abi krizės kilo dėl sutrikimų JAV finansinėse rinkose. Jų pagrindiniai bruožai – didžiulė kredito ekspansija ir finansinės naujovės. Tiesa, šiuolaikinės finansinės rinkos išsiskiria itin sudėtingų išvestinių finansinių priemonių naudojimu. Nors šios išvestinės priemonės buvo kuriamos siekiant išskaidyti ir tuo pačiu sumažinti riziką, tačiau kaip parodė pastarieji keleri metai, bankai ir investicinės bendrovės nepakankamai įvertindavo riziką. Tai buvo viena iš priežasčių, sukėlusių dabartinę globalinę finansų krizę.

Reikia pabrėžti, jog Didžiosios depresijos pamokos nepaėjo veltui ir šiandien vyriausybių atsakas ekonomikos nuosmukiui buvo kur kas operatyvesnis nei 1929 m. Didžioji depresija buvo stimulus, privertęs

sukurti ekonomikos valstybinio reguliavimo teoriją, kurios metodai leido šiandien gana sėkmingai susidoroti su laikmečio iššūkiu (Romer, 2009).

Kalbant apie šiandieninės krizės priežastis, jų galima vardinti daug, galima kalbėti ir apie krizę formavusias prielaidas, kurias kai kurie ekonomistai ir analitikai pastebėjo kur kas anksčiau negu prasidėjo pati krizė. Mes apsiribosime tik dviem aspektais, kurie, mūsų manymu, yra esminiai – tai suirutė fondų biržose, kurią sukėlė nekilnojamojo turto (NT) burbulų sprogdimas bei pasaulio ekonomikos globalizacija. Būtent šie du aspektai ir išskiria šiandieninę pasaulinę krizę iš kitų krizių. Šiandieninėje situacijoje procesai NT rinkoje ir buvo tas detonatorius, kuris sukėlė pasaulinę finansinę ir ūkio krizę.

Dar 2005 m. ekonomikos žurnalas „The Economist“ išpėjo apie besiformuojantį JAV nekilnojamojo turto vadinamąjį burbulą ir galimas jo pasekmes. Nuo 2000 m., kada smuko informacinių technologijų kompanijų akcijų vertė, kas sukėlė krizinę situaciją šių akcijų rinkoje, Federalinė rezervų sistema pastoviai mažino bazinę palūkanų normą, kol galiausiai ji pasiekė vos 1 proc. ribą. Šiomis priemonėmis Federalinė rezervų sistema siekė palaikyti JAV ekonomikos augimą ir neutralizuoti ekonomikos nuosmukį, atsiradusį dėl krizinės situacijos informacinių technologijų kompanijų akcijų rinkoje.

Mažėjanti bazinė palūkanų norma atpigino kreditus ir tai sukėlė investicijų augimą JAV ekonomikoje. Nemaža investicijų dalis, o taip pat didžioji dalis spekuliacinio kapitalo, atitraukto iš informacinių technologijų kompanijų, buvo nukreipta į nekilnojamojo turto rinką. Dar iki 2005 m. 40 proc. visų įsigytų namų JAV buvo perkami ne kaip gyvenamieji namai, o kaip investicijos (Rosner, Mason, 2007). Nekilnojamas turtas visada buvo vertinamas kaip saugi investicija, kurios kainos niekad nekris. Didelė nekilnojamo turto paklausa kėlė jo kainas, o tai savo ruožtu didino investicijas į nekilnojamąjį turtą. Kartu su nekilnojamojo turto rinkos plėtimusi, augo ir ipotekiniai kreditai. Bankai, pastebėję, jog jų paskolų užstatų (statomų namų) vertė auga, tuo pačiu mažindama ir skolinimosi riziką, sumažino ir paskolų išdavimo reikalavimus. Tokiu būdu užsukta spirālė plėtojo ir kreditų, ir nekilnojamojo turto rinkas.

Visas naujai išduotas paskolas bankai grupavo ir vertė į vadinamąsias paskolomis grįstas obligacijas (angl. Collateralized Debt Obligations) ir pardavinėjo jas įvairiems investiciniais bankams bei bendrovėms. Šie vėliau šiuos pirktus vertybinius popierius versdavo į antrinius skolos įsipareigojimus (angl. Mortgage Backed Securities) ir prekiaudavo jais vertybinių popierių rinkose. Prie tokių vertybinių popierių plėtimo prisidėjo ir JAV reitingavimo agentūros, kurios teigė, jog paskolomis grįstos obligacijos bei jų pagrindu leidžiami išvestiniai vertybiniai popieriai yra tokie pat saugūs kaip ir JAV valstybės obligacijos. Tačiau tokios tvirtinimus paneigė prasidėjusi globalinė finansų krizė.

Paskolų vertimas vertybiniais popieriais turėjo sumažinti riziką ją paskirstant atskirais lygiais bei geografiškai išskaidant. Tačiau, deja, finansų institucijos bei bankai, siekdami greitai gauti kuo didesnę pelną, neskyrė pakankamai dėmesio rizikos vertinimui.

Vis tik nekilnojamojo turto kainų augimas turi ribas. Kai nekilnojamojo turto rinka prisisotino ir nekilnojamojo turto paklausa pradėjo mažėti, jo kainos krito. Mažėjant užstatų vertei, didėja bankų blogų paskolų apimtys, tuo pačiu sukurdamas bankų likvidumo problemas. Pastarosios stato bankus į sudėtingą situaciją. Skolinimas tampa rizikingu, o tai savo ruožtu sukelia paskolų palūkanų augimą. Antra vertus mažėjant užstatų vertei, mažėja ir obligacijų padengtumai, paversdamas išvestines finansines priemones beverčiais popierėliais. Taigi likvidumo problemos bei vertybinių popierių vertės smukimas privedė net ir stambius bankus bei investicines kompanijas prie bankroto.

Pirmasis krizės pranašas JAV buvo ipotekos bankų Fannie May ir Freddie Mac, kurių aktyvai siekė net 6 trilijonus JAV dolerių, žlugimas. Po to bankrotą paskelbė finansinių paslaugų firma Lehman Brothers, jau 160 metų sėkmingai veikusi investicinės bankininkystės sferoje. Kai kurie ekonomistai šios firmos bankrotą laiko globalinės finansų krizės pradžia. Ant bankroto ribos atsidūrė ir tokios stambios JAV kompanijos kaip finansinių paslaugų firma Merrill Lynch, gyvavusi daugiau nei 100 metų, bei American International Group Investments kompanijos, valdžiusios 753 mlrd. JAV dolerių aktyvų visame pasaulyje. Pirmąją firmą sutiko nupirkti Bank of America, o antrąją pagalbos ranką ištisė JAV vyriausybė dalinai nacionalizavusi AIGI, siekdama užkirsti kelią finansinei suirutei. Tačiau investicinių bankų bankrotai JAV tęsėsi ir toliau, nežiūrint valstybės pastangų, sukeldami globalinę pasaulio finansų krizę.

Išaugus skolinimosi rizikai ir pabrangus kreditams, mažėjo investicijos, augo bedarbiystė. Taigi krizinė situacija iš finansų sferos perėjo ir į ekonominę. Procesai, vykę didžiausioje pasaulio ekonomikoje, neišvengiamai paveikė ir kitų šalių ekonomikas, kadangi krito importo į JAV paklausa.

Kitas svarbus šiandieninės pasaulinės krizės ypatumas – globalizacijos procesų poveikis ekonominių problemų paplitimui visame pasaulyje. Globalizacijos pasekmė – didėjanti pasaulio šalių ekonomikos, finansų, kultūros ir kitų sferų integracija. Globalizacija turi kaip teigiamų pusių, tiek ir neigiamų pasekmių. Kaip teigia Kropas (2007), intensyvėjanti finansų rinkų integracija yra susijusi su didėjančia rizika ir neapibrėžtumu, todėl sunku prognozuoti jos pasekmes. Iš vienos pusės, kartu su pasaulio finansų integracija atsiveria naujos rizikos išskaidymo ir finansinės aplinkos bendro stabilumo didinimo galimybės. Antra vertus išaugus pasaulio finansų rinkų bei ekonomikų tarpusavio ryšiams ir priklausomybėms, didėja ir problemų perdavimo rizika.

JAV fondų rinka apima apie 40 proc. pasaulio fondų rinkų vertės, todėl procesai, vykstantys JAV finansų rinkose savaime turi lemiamos įtakos viso pasaulio fondų rinkoms. Antra vertus ekonominė ir finansinė šalių tarpusavio priklausomybė didina krizės plėtimo mastą ir greitį. Globali žiniasklaida bei interneto išplėtimas atlieka savo vaidmenį, neribodami ir pagreitinami informacijos plitimą bei formuodami žmonių sprendimus nulemiančius lūkesčius.

Globalinės krizės pasekmės JAV ir ES ekonomikai

Apie galima finansų krizę JAV dar prieš jai prasidedant rašė žymūs JAV ekonomistai – Larry Summers, Paul Krugman, Joseph Stiglitz. Stiglitz (2006) atkreipė dėmesį į blogėjančią šalies ekonominę situaciją bei kritikavo JAV centrinį banką dėl jo vykdomos infliacinės politikos.

Dar gerokai prieš 2007 m. JAV ekonomikos indikatoriai, tokie kaip turto kainos infliacija, didelės ilgalaikės einamosios sąskaitos deficitas ir mažėjantys šalies ekonomikos augimo tempai rodė, jog šalis yra ant finansinės krizės ribos (Felton, Carmen, Reinhart, 2008). Pagal US Bureau of Labor Statistic duomenimis nedarbo augimo tempai JAV žymiai augo, t.y. nuo 2007 m. IV ketvirčio iki 2009 m. IV ketvirčio nedarbo augimo tempas išaugo dvigubai – nuo 5 iki 10 proc. Tik 2010 m. nedarbo augimo tempas pradėjo mažėti.

Pasaulinė krizė, nors ir mažesniu mastu negu JAV, paveikė ir ES šalis. Dėl ekonominės krizės labai sulėtėjo ES šalių ekonomikos augimas, ženkliai padaugėjo bedarbių. Bene labiausiai nuo krizės nukentėjo Baltijos šalys, kur ekonominis nuosmukis buvo labai ženklaus. Eurostat duomenimis ES BVP nuo 2007 m. I ketvirčio per dvejus metus sumažėjo 2,5 proc. 2009 m. pabaigoje ES darbo neturėjo 23 mln. Žmonių, įskaitant 15,8 mln. bedarbių euro zonoje. Nuo 2007 m. pradžios per 3 metus euro zonoje valdžios sektoriaus deficitas padidėjo nuo 2 proc. iki 6,3 proc. BVP, o ES – nuo 2,3 proc. iki 6,8 proc. BVP. Valdžios sektoriaus skola per šį laikotarpį euro zonoje išaugo nuo 64,4 proc. iki 78,7 proc. BVP. ES skola padidėjo nuo 61,6 proc. iki 73,6 proc. BVP.

Tačiau tiek JAV, tiek ES institucijos gana ryžtingai ėmėsi antikrizinių priemonių. JAV Federalinė rezervų sistema dar 2007 m. pabaigoje ėmė mažinti bazinę palūkanų normą, siekiant stabdyti rinkos palūkanų normos augimą. Tokių pat priemonių 2008 m. pradžioje ėmėsi Anglijos bankas bei Europos centrinis bankas. Nors Federalinė rezervų sistema sumažino bazinę palūkanų normą iki 0,25 proc., Anglijos bankas iki 0,5 proc., o Europos centrinis bankas iki 1 proc., tačiau ši priemonė lauktų rezultatų nedavė.

Normaliomis sąlygomis rinkos palūkanų norma orientuojasi į bazinę palūkanų normą, nustatomą centrinio banko. Tačiau nuosmukio metu, prisidėjus didelėms rizikos premijoms, rinkos palūkanų norma išlieka aukšta, nepaisant kiek sumažėjo bazinė palūkanų norma. Taigi depresijos metu net ir labai žemas bazinių palūkanų dydis nepadedą pagyvinti ekonominės veiklos (Mises, 2009). Todėl finansų sistemas imta subsidijuoti didelėmis sumomis. 2008 m. pagal tuometinio JAV išdo sekretoriaus Henrio Paulsono siūlytą antikrizinį planą,

JAV federalinė vyriausybė skyrė 700 mlrd. JAV dolerių bankų likvidumui palaikyti. Šie pinigai buvo panaudoti išvestinių vertybinių popierių, padengtų nekilnojamuoju turtu, išpirkimui. Šį planą kritikavo kandidatas į prezidentus Barakas Obama, nurodęs, jog nederėtų mokesčių mokėtojų pinigais gelbėti privačius bankus. 2009 m. jau JAV prezidentas Barakas Obama pasirašė 787 mlrd. JAV dolerių vertės antikrizinį planą. Didžioji šiame plane numatyta valstybės išlaidų dalis (64 proc.) buvo skirta vartotojų išlaidoms skatinti bei socialinėms programoms. Akivaizdu, jog šis planas pagrįstas keinsistine koncepcija.

Europos Komisija 2008 m. parengė Europos ekonomikos gaivinimo planą, kuriuo buvo siekiama:

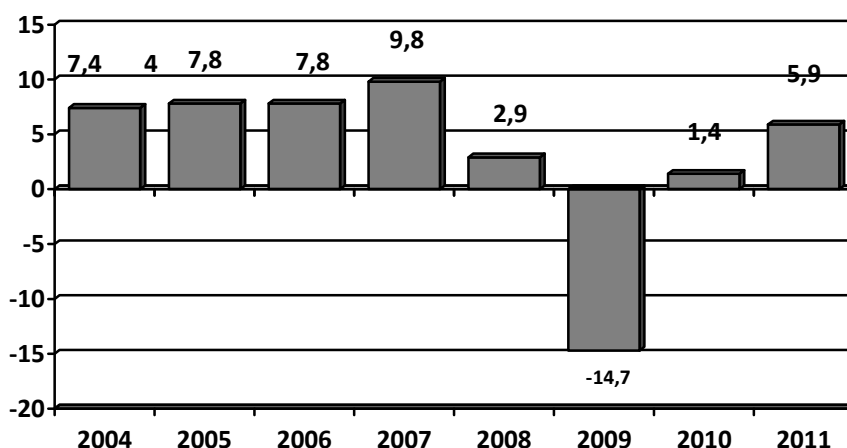
- Didinti paklausą, didinant gyventojų perkamąją galią bei atkuriant investuotojų pasitikėjimą;

- Didinti Europos konkurencingumą.

Šiame Europos ekonomikos atkūrimo plane daug dėmesio skiriama inovacijoms ir ES investicijoms. Planas turėtų būti įgyvendinamas per verslo sąlygų gerinimą, per investicijas į mokslinius tyrimus ir technologijos plėtrą bei į infrastruktūros projektus, atsižvelgiant į aplinkosaugos reikalavimus. Šiam planui įgyvendinti reikalingos ir nemažos lėšos. Tačiau ne kiekviena ES valstybė gali skirti reikalingas lėšas savo ekonomikos gaivinimui. Kai kurioms ES šalims Europos Komisija rekomendavo atkreipti ypatingą dėmesį į valstybės finansų subalansavimą ir biudžeto deficito mažinimą. Nors tiesiogiai plane ir nebuvo įvardintos konkrečios valstybės, bet pastaroji rekomendacija ypač liėtė Lietuvą ir Latviją. Didžiosios Europos Sąjungos valstybės Vokietija ir Prancūzija parengė savo šalių ekonomikų gaivinimo planus, kuriuose konkretizuojami Europos komisijos plano nuostatos ir skyrė tam nemažas lėšas. Pažymėtina, jog ir Europos Komisijos parengtas ekonomikos atkūrimo planas rėmėsi keinsistinėmis nuostatomis

Lietuvos ekonominė situacija prieškriziniu laikotarpiu

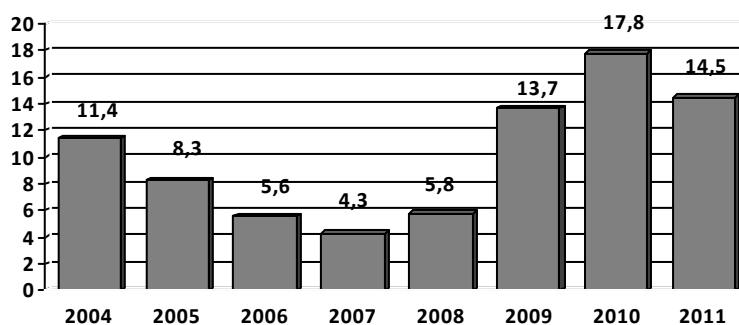
2004–2007 m. buvo Lietuvos, o taip pat ir kitų Baltijos šalių spartaus ekonominio augimo, kuris, pasak Rosenberg (2009), buvo beprecedentis pokario Europoje, metai. Šalies BVP šiame laikotarpyje pastoviai augo ir 2007 m. jo augimo tempas siekė net 9,8 proc. (2007m.). Tačiau Lietuvą pasiekus krizės bangai dėl aukščiau minėtų priežasčių BVP augimo tempas ne tik sumažėjo iki 2,9 proc. (2008m.), tačiau pačiame krizės įkarštyje 2009m. BVP apimtys smuko beveik 15 proc. ir tik 2010m. dėka užsienio rinkų atsigravimo, Lietuvos BVP nors ir labai nežymiai, bet pradėjo augti (1 pav.).

1 pav. Lietuvos realiojo BVP metinis pokytis 2004-2011 m. (proc.). Šaltinis: Eurostat

Nuo 2004 m. iki 2007 m. augant ekonomikai, pastoviai mažėjo ir nedarbas, kurio lygis nuo 11,4 proc. 2004 m. sumažėjo iki 4,3 proc. 2007 metais. Tačiau prasidėjus krizei nedarbo lygis vėl pradėjo stipriai augti ir 2010 m.

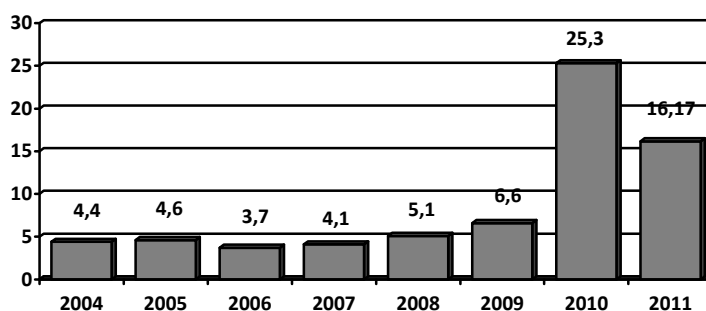
siekė beveik 17,8 proc. Ir tai nepaisant išaugusios emigracijos (2 pav.). Nedarbas tapo rimta šalies ekonomikos problema.

2 pav. Nedarbo lygis Lietuvoje 2004-2011 m. (proc. nuo BVP). Šaltinis: Statistikos departamentas prie LRV

Gerėjanti ekonominė situacija šalyje, didėjantis užimtumas bei atlyginimai, palankios šalies ateities perspektyvos 2004-2006 m. šiek tiek pristabdė ir emigracijos srautus. Tačiau krizės laikotarpiu emigracija

iš šalies ėmė augti ir oficialiais Statistikos departamento prie LRV duomenimis 2010 m. siekė virš 25 tūkst. emigruojančių (3 pav.).

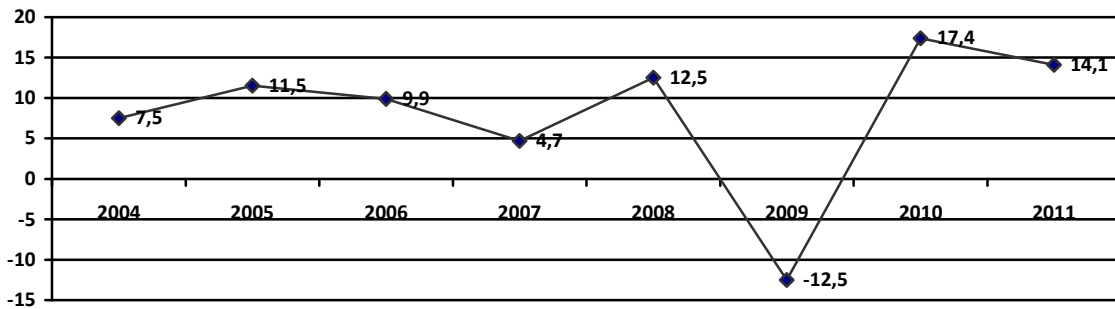
3 pav. Lietuvos gyventojų emigracijos dinamika 2004-2011 m. (tūkst. žmonių). Šaltinis: Statistikos departamentas prie LRV

Auganti šalies ekonomika, palanki tarptautinės rinkos konjunktūra, kada kitų ES šalių poreikis importuojamai produkcijai augo, leido tolygiai didinti ir šalies eksportuojamos produkcijos apimtį (4 pav.). 2008 m. šalies eksportas pasiekė 25,5 proc. šalies BVP lygio.

Taigi iki krizės Lietuvos ekonomika augo. Mažėjantis nedarbas, augančios pajamos, tvirta valiuta, Europos Sąjungos finansinė parama buvo svarbiausi šio augimo veiksniai. Šie veiksniai, o taip pat narystė Europos Sąjungoje bei NATO formavo, kaip dabar jau akivaizdu, ne visai pagrįstus lūkesčius dėl šalies ateities. Vedini šių

lūkesčių tiek įmonės, tiek namų ūkiai vis daugiau ėmė skolintis vartojimui ir verslui, o ir bankai teikė paskolas už patrauklias palūkanas. DnB Nord banko duomenimis paskolų, išduotų privačiam sektoriuje Lietuvoje, apimtys išaugo daugiau kaip dvigubai, t.y. nuo 25,8 proc. 2004 m. iki 59,3 proc. nuo BVP 2008 m. Taigi Vakarų valstybėse, ypač JAV paplitęs gyvenimo būdas – gyvenimas skolon, rado palankią dirvą ir Lietuvoje. Didžioji namų ūkio gautų paskolų dalis buvo nukreipta į nekilnojamojo turto

rinką. Šį procesą skatino ir valstybės suteiktos mokesčių lengvatos būsto paskoloms. Lietuvos banko duomenimis paskolų apimtys būstui įsigyti nuo 50 mln. Lt 2004 m. išaugo iki 720 mln. Lt 2007 m. Tokia kredito ekspansija turėjo lemiamos įtakos „burbului“ Lietuvos nekilnojamojo turto rinkoje susiformuoti. Darbe (Simonavičienė, Kreizerienė, 2010) nagrinėjama ekonominių veiksnių įtaka kainų burbulo susiformavimui Lietuvos nekilnojamojo turto rinkoje.

4 pav. Lietuvos metinio prekių ir paslaugų eksporto pokytis 2004-2011 m. (proc. nuo BVP). Šaltinis: Eurostat

Nuo pat 2004 m. iki prasidedant krizei Lietuvos ekonomika augo dėka vidaus paklausos augimo, kuris buvo palaikomas nepagrįstais ateities lūkesčiais. Vidaus paklausos augimas skatino ir importo didėjimą. Tačiau importo didėjimas nebuvo atsvertas adekvačiu eksporto didėjimu, t.y. eksporto apimtys iki pat 2009 m. atsiliko nuo importo apimčių ir šalies užsienio prekybos balansas buvo neigiamas (5 pav.).

Nuolatinis užsienio prekybos deficitas lėmė ir šalies einamosios sąskaitos deficito augimą. Lietuvos banko duomenimis einamosios sąskaitos deficitas Lietuvoje nuo 2004 m. iki 2007 m. išaugo beveik 300 proc. ir viršijo 14 mlrd. Lt. Esant tokiai situacijai šalies ekonomikos augimas buvo įmanomas dėl didelio masto užsienio kredito srautų, t.y. šalis tampa vis daugiau priklausoma nuo kapitalo įplaukų iš užsienio. Tai reiškia, jog ekonomikos augimas nėra stabilus ir gali būti įtakojamas daugelio išorinių veiksnių, ką ir parodė krizinė situacija Lietuvoje.

Pasaulinė finansų sistemos krizė, kurios pirmieji požymiai išryškėjo JAV 2007 m. kiek užtrukusi pasiekė ir Lietuvą. Kaip rodo statistiniai duomenys (1 pav.) šalies BVP augimo tempas 2007 m. siekė beveik 10 proc., 2008 m. nukrito iki 3 proc., o 2009 m. šalies BVP krito net 15 proc., tuo pačiu Lietuva buvo nustumta į labiausiai nuo krizės nukentėjusių valstybių tarpą. Kritus gamybai šalyje ėmė augti nedarbas, kuris 2009 m. pasiekė net 13,7 proc. (2 pav.), vėl pradėjo didėti emigracija iš šalies. Lietuva tokiai situacijai nebuvo pasiruošusi – jos ekonominės plėtros strategija buvo grindžiama makroekonominio stabilumo ir tolygaus ekonomikos augimo prielaidomis. Tai tik rodo, jog tokios strategijos Lietuvoje buvo kuriamos formaliai ir nekvalifikuotai.

Sproguš „burbului“ Lietuvos nekilnojamojo turto rinkoje, išaugo ir kreditų, teikiamų Lietuvoje veikiančių

bankų, palūkanos. Tai neigiamai paveikė ir Lietuvos ūkio subjektus, o nemaža dalis įmonių bankrutavo. Vien tik procesai šalies nekilnojamojo turto rinkoje galėjo sukelti šalies ekonomikos nuosmukį, tačiau labiausiai ekonomiką paveikė išorės veiksniai. Globalizacijos sąlygomis bet kuriai šaliai sunku išvengti pasaulinės krizės poveikio, kuris Lietuvai buvo lemiamas. Kaip buvo minėta, Lietuvos ekonomikos augimas laikotarpiu iki krizės buvo grindžiamas vidaus paklausos augimu, kuris savo ruožtu skatino importą. Kadangi Lietuvos užsienio prekybos balansas (5 pav.) ir einamoji sąskaita buvo deficitinės, tai ekonomikos augimas galėjo būti palaikomas tik skolinantis tarptautinėje finansų rinkoje ir gautomis paskolomis padengiant šį deficitą. Tačiau dėl globalinės krizės išaugusios palūkanos nutraukė užsienio kreditų srautus ir pakirto šalies ekonomikos augimo pagrindą.

Antra vertus globalinė krizė lėmė daugelio pasaulio valstybių ekonomikos augimo sulėtėjimą ir vartojimo mažėjimą. Užsienio valstybių – Lietuvos užsienio prekybos partnerių vartojimo mažėjimas susiaurino Lietuvos eksporto galimybes ir tai buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių šalies ekonomikos nuosmukį. Nors Lietuvos eksporto apimtys smuko (4 pav.), tačiau tai nei kiek nepadidino užsienio prekybos deficito, o 2009 m. ir 2010 m. jis beveik išnyko dėl dar didesnio importo sumažėjimo. Reikia pažymėti, jog Lietuvos vidaus rinka per mažą, kad galėtų palaikyti ekonomikos augimą kompensuodama eksporto sumažėjimą. Taigi tik atsigaunant užsienio šalių rinkoms, gerėja ir Lietuvos ekonomikos galimybės. Kai kurių autorių nuomone, tokioms mažoms šalims kaip Lietuva atsigaunant padėtų verslo sąlygų gerinimas tokiose į eksportą orientuotuose sektoriuose kaip pramonė ir turizmas (Rosenberg, 2008).

5 pav. Lietuvos užsienio prekybos balansas 2004-2010 m. (proc. nuo BVP).
Šaltinis: Statistikos departamentas prie LRV

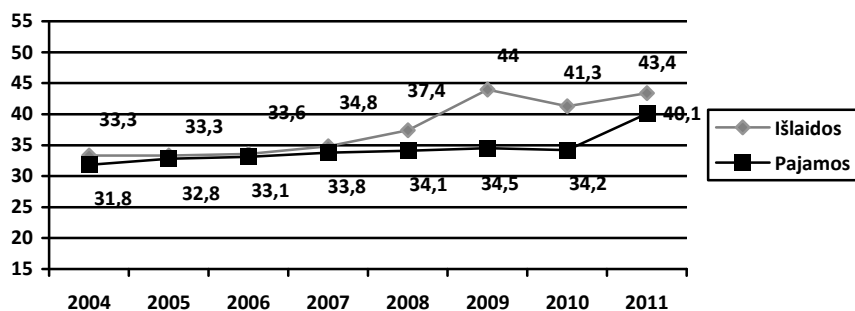
Lietuvos institucijų veiksmai prieš krizę ir krizės laikotarpiu

Nors globalinės krizės požymiai buvo akivaizdūs gerokai anksčiau ši krizė pasiekė Lietuvą, tačiau Lietuva krizę sutiko visiškai tam nepasiruošusi. Tokią situaciją nulėmė ir valdžios nepakankama kompetencija bei atsakingumo stoka, ir galbūt politinės priežastys. To pasakoje Lietuva krizę sutiko su chronišku užsienio prekybos bei einamosios sąskaitos deficitu, su valstybės ir privataus sektoriaus skolomis ir nesukaupusi jokių rezervų. Buvęs premjeras Gediminas Kirkilas ne kartą teigė, esą jokios krizės jis nematęs, o jo vyriausybės priimami sprendimai nukreipti didinti šalies gyventojų gerovei. Oponentai dažniausiai priekaištuoja premjerui esą jis nepagrįstai kėlė valstybės tarnautojų atlyginimus bei pensijas pensininkams ir nekaupė jokių finansinių rezervų būtiniausiomis problemoms, kylančioms krizės metu, spręsti. Mūsų nuomone, oponentai tik iš dalies teisūs. Antra vertus didžiausios G. Kirkilo vyriausybės klaidos slypi ne čia. Atlyginimus buvo būtina didinti nenorint prarasti paskutinius gerus specialistus. Ir ši priemonė pasiteisino – emigracija buvo pristabdyta ir netgi sumažėjo (3 pav.). Jeigu mes kuriame gerovės valstybę, tai ir pensininkai turi teisę į tam tikrą gerovės lygį. Taigi sprendimai didinti atlyginimus ir pensijas buvo būtini ir jie iš tikrųjų didino šalies gerovę. Kitas

dalykas, jog priimdama šiuos sprendimus vyriausybė nenumatė jų pastovaus finansavimo, atsižvelgiant į galimą ekonomikos nuosmukį. Blogiausiu atveju tam buvo galima imti didelius tarptautinius kreditus, kurie tuo metu buvo šaliai prieinami labai palankiomis sąlygomis.

Kur kas rimtesnės šios vyriausybės klaidos buvo susijusios su viešaisiais finansais. Nepaisant gana aukštų šalies BVP augimo tempų metai iš metų valdžios sektoriaus išlaidos 2004-2008 m. viršydavo jo pajamas (6 pav.), t.y. buvo formuojamas deficitinis valstybės biudžetas.

Didėjant iplaukoms į valstybės biudžetą visiškai natūralu, jog augo ir nacionalinis biudžetas, kadangi valdžios sektorius galėjo suteikti gyventojams daugiau viešųjų paslaugų. Šiuo atveju turėjo būti atsižvelgiama ir į tokio biudžeto finansavimo galimybes, ko G. Kirkilo vyriausybė ir nenumatė. Kur kas svarbiau yra tai, kad biudžetas visą šį laiką buvo deficitinis. Nors biudžeto deficitas ir nebuvo didelis (7 pav.), tačiau deficitinio biudžeto formavimas spartaus ekonomikos augimo sąlygomis, kuris gali paskatinti ekonomikos „perkaitimą“, prieštarauja ekonomikos teorijos principams. Tuo tarpu perteklinis biudžetas neleisų „perkaitinti“ ekonomikos ir sudarytų sąlygas reikiams rezervams sukaupti ir galimybę finansuoti išplėtus valstybės išpareigojimus ciklinio nuosmukio sąlygomis.

6 pav. Valdžios sektoriaus išlaidos ir pajamos 2004-2011 m. (proc. nuo BVP). Šaltinis: Eurostat

7 pav. Lietuvos nacionalinio biudžeto balansas 2004-2010 m. (proc. nuo BVP).

Šaltinis: Statistikos departamentas prie LRV

Kita akivaizdi G. Kirkilo vyriausybės klaida – mokesčių mažinimas pernelyg spartaus ekonominio kilimo laikotarpiu, kas taip pat prieštarauja ekonomikos principams. Šio laikotarpio mokesčių politika turėjo būti priešinga – buvo praleista proga įvesti nekilnojamojo turto (aišku, nustatant neapmokes-tinamąjį minimumą), prabangaus turto mokestį bei progresyvinio mokesčio sistemą. Visos tos priemonės taip pat padėtų kaupti reikiamus finansinius išteklius valstybės išlaidoms finansuoti. Taigi deficitinio biudžeto formavimas ir mokesčių mažinimas spartaus ekonomikos kilimo metais buvo didžiausios valdžios padarytos klaidos, kurios turėjo skaudžias pasekmes krizės laikotarpiu. Nepaisant Europos komisijos rekomendacijų riboti vyriausybės išlaidas, Gedimino Kirkilo vyriausybė tęsė savo politiką viešųjų finansų srityje netgi akivaizdžiai sulėtėjus ūkio augimui 2008 m. greičiausiai tam įtakos turėjo artėjantys rinkimai į Seimą, t.y. šalies ekonominiai tikslai buvo aukojami partinių interesų vardan. Tuo tarpu Estijos politinės jėgos parodė kur kas didesnę susitelkimą bei atsakingumą priimdamos suderintus sprendimus (Andersen, 2009). Kaip teisingą šios vyriausybės žingsnį reikia vertinti 2007 m. priimtą Fiskalinės drausmės įstatymą, kurio paskirtis užtikrinti valdžios sektoriaus finansų tvarumą bei stabilų ūkio plėtrą. Jame nustatyta, jog 2008 m. valdžios sektoriaus deficitas negali būti didesnis kaip 0,5 proc. BVP. Deja, šis įstatymas buvo priimtas pavėluotai ir jo reikalavimai negalėjo būti įgyvendinti krizei atėjus.

Buęs premjeras Gediminas Kirkilas visą laiką tvirtino, jog jis nematęs jokių krizės požymių ir jokia krizė Lietuvai negresia. Nesiimsime vertinti, ar tai premjero trumparegiškumas, ar tik pastangos raminti visuomenę, tačiau vyriausybės ekonominė politika buvo tokia, lyg iš tikrųjų Lietuvai jokia krizė negrėstų. Nepakankamai įvertino finansų krizės galimą mastą šalyje ir Lietuvos bankas (Pinigų studijos, 2008). Banko valdybos pirmininkas įrodinėjo, jog globalinės krizės poveikis šalies finansų sistemai negali būti didelis, nes:

- šalies komerciniai bankai bei kitos finansų institucijos nėra glaudžiai susijusios ekonominiais bei finansiniais ryšiais su JAV investiciniais bankais bei kitomis institucijomis;

- Lietuvos bankų sistema remiasi tradiciniu bankininkystės modeliu – ji orientuota į vidaus

kreditavimo poreikių tenkinimą. Kurti sudėtingus išvestinius finansinius produktus ir jais prekiauti netikslinga dėl pernelyg mažos šalies finansų rinkos;

- po 1994-1996 m. bankų veiklos sukrėtimų ir 1998 m. Rusijos finansų krizės buvo sustiprinta šalies komercinių bankų priežiūra, kas leis užtikrinti Lietuvos finansų sistemos stabilumą.

Deja, kaip parodė netolima ateitis, Lietuvos bankas nebuvo visiškai teisus – Komercinių bankų priežiūra buvo aiškiai nepakankama (Jakeliūnas, 2010), kas leido jiems išpūsti nekilnojamojo turto rinkos „burbulą“.

2008 m. pabaigoje jau krizės akivaizdoje Lietuvos banko valdyba ir LR Seimas priėmė atitinkamus sprendimus – Lietuvos bankas sumažino komerciniams bankams privalomąją atsargų normą nuo 6 iki 4 proc., o LR Seimas padidino komerciniuose bankuose laikomų indėlių apsaugojimo sąlygas – indėlių draudimo sumą padidino iki 100 tūkst. eurų, siekdami pagyvinti vidaus rinką, pritraukiant papildomus finansinius išteklius. Nors šie sprendimai buvo teisingi ir priimti laiku, tačiau pasirodė, jog jų poveikis nebuvo pakankamas. Rinkos aktyvumui palaikyti reikėjo intensyvesnio ekonomikos skatinimo. Tačiau dėl neapdairios ir neatsakingos biudžeto politikos, kuri buvo vykdoma ekonomikos kilimo metais, tokių išteklių ekonomikai skatinti nebuvo. Todėl naujai vyriausybei neliko nieko kito kaip imtis priemonių, kurios paprastai taikomos ne nuosmukio, o ekonomikos augimo laikotarpiu. Naujai išrinktas LR Seimas ir Vyriausybė ėmėsi taikyti ribojančias fiskalinės politikos priemones – mažinti išlaidas ir didinti mokesčius, siekiant stabilizuoti valstybės finansus, ką ne kartą primygtinai rekomendavo Europos Komisija.

Baigiantis 2008 m. buvo priimti sprendimai dėl mokesčių sistemos reorganizavimo. Buvo padidintas pridėtinės vertės mokestis iki 19 proc. (vėliau jis dar kartą buvo padidintas iki 21 proc.), padidintas pelno mokestis iki 20 proc., padidinti akcizai degalams, cigaretėms bei alkoholiui, panaikinta dauguma pridėtinės vertės mokesčių lengvatų. Ši vadinamoji „naktinė“ mokesčių reforma įsigaliojo nuo 2009 m. sausio 1 d. Šia mokesčine reforma buvo ne tiek siekiama neutralizuoti krizės pasekmes ekonomikai, kiek surinkti daugiau pajamų į biudžetą, tikintis stabilizuoti valstybės finansų sistemą. Tačiau kaip rodo statistiniai duomenys 2009 metais į valstybės biudžetą buvo surinkta kur kas mažiau pajamų negu 2008 metais. Žinoma, tokį rezultatą didžia dalimi lėmė ekonomikos nuosmukis, tačiau mažai kam kelia

abejonių, jog „naktinė“ reforma nebuvo pakankamai apgalvota. Netgi šalies vyriausybė šią reformą kai kuriais aspektais pripažino buvus klaidinga. Galbūt buvo prasmės buvusioje situacijoje didinti PVM tarifą, tačiau visų PVM lengvatų panaikinimas buvo klaida – biudžetas dėl to neteko nemažos dalies pajamų, kurios išskeliavo į kaimynines šalis. Pelnų mokesčio tarifo padidėjimas iš principo buvo teisingas, tačiau jį reikėjo diferencijuoti pagal ekonomikos šakas ir įmonės dydžius, kas tiesa, vėliau ir buvo padaryta. Oponentų teiginys, jog pelno mokesčio didinimas riboja užsienio investicijas, nelabai įtikinamas. Tyrimai parodė, (Davulis, 2003), jog mokesstinės lengvatos mažai įtakoja užsienio investicijų apimtį į šalies ekonomiką. Investuotojams kur kas svarbiau yra objektų, į kuriuos investuojama, patrauklumas. Akcizų padidėjimo pasekmės ekonomikai taip pat nevienareikšmiškos.

Kaip jau minėjome, ekonomikos kilimo metais prieš krizę buvo formuojamas deficitinis valstybės biudžetas, o jo išlaidos pastoviai buvo didinamos, nekaupiant būtinų finansinių rezervų šių išlaidų finansavimui. Todėl dėl ekonominės krizės smukus biudžeto pajamoms, atsirado didžiulis biudžeto deficitas, kadangi valstybės prisiimti išpareigojimai finansuoti įvairias sferas bent jau artimiausiais metais vis tiek išlieka. Dėl šios priežasties 2008 m. biudžeto deficitas jau siekė 3,2 proc., o 2009 m. – apie 9 proc. šalies BVP, t.y. jis beveik trigubai viršijo Mastroichto sutartimi nustatytą dydį. 2009 m. Europos Komisija vėl pasiūlė, tik šį kartą naujai vyriausybei, imtis priemonių mažinti biudžeto deficitą ir rekomendavo planuoti valstybės pajamas ir išlaidas ilgesniam laikotarpiui.

Taigi, siekiant įgyvendinti Europos Komisijos rekomendacijas, vyriausybei teko ryžtis nepopuliariam sprendimui – vykdyti vadinamąją „taupymo“ politiką, mažinant vyriausybės išlaidas. Tai reiškė valdžios sektoriaus darbuotojų bei pareigūnų darbo užmokesčio bei pensininkų gaunamų pensijų mažinimą, socialinės paramos ribojimą bei kitų sferų išlaidų mažinimą. Tokia politika vertinama nevienareikšmiškai. Iš vienos pusės tai leidžia sumažinti valstybės išlaidas, o iš kitos – mažina gyventojų pajamas, o tuo pačiu ir jų perkamąją galią. Tai savo ruožtu sumažina vartotojų paklausą, kurios rezultatas – vidaus rinkos siaurėjimas ir dezorganizavimas. Tiesmukiškas išlaidų mažinimas visoms sferoms gali duoti tik trumpalaikį efektą. Išlaidų mažinimas veiktos sferoms, lemiančioms mokslo ir technologijų pažangą arba infrastruktūrai plėtoti gali turėti ilgalaikių neigiamų pasekmių šaliai. Taigi ir „taupymas“ turi būti apgalvotas bei subalansuotas.

Vertinant Andriaus Kubiliaus vyriausybės ekonominę politiką, kuri rėmėsi Europos Komisijos bei Tarptautinio Valiutų fondo ekspertų, kurių kvalifikacija nevertėtų abejoti, rekomendacijomis, reikėtų pripažinti, jog iš esmės politikos kryptis duotomis sąlygomis buvo teisinga. Tačiau nepakankamai apgalvotas ir subalansuotas tos politikos įgyvendinimas galėjo baigtis valstybės bankrotu. Padėtį išgelbėjo ekonomikos atsigavimas užsienio valstybėse, importuojančiose Lietuvos gamintojų prekes 2009 m. antroje pusėje. Galbūt Europos Komisijos ekspertai tą

buvo numatę? Pradėjus atsigauti užsienio prekybai, didėjo ir valstybės biudžeto įplaukos. Taigi, mūsų nuomone, Lietuvos ekonomika nesubankrutavo ir ekonominė situacija šalyje ėmė gerėti toli gražu ne dėl A. Kubiliaus vyriausybės veiksmų, bet didesniu mastu dėka pagerėjusios situacijos tarptautinėse rinkose. Esamos ir būsimos vyriausybės pagrindinis uždavinys atkurti ir išplėtoti vidaus rinką, kuri atsigaus tik tada, kai ims augti gyventojų pajamos ir didėti vartotojų paklausa. Pirmieji vidaus rinkos atsigavimo požymiai jau pastebimi ir šiandien.

Be šalies finansų stabilizavimo vyriausybės antikriziniame plane buvo numatytas verslo aplinkos gerinimas bei finansinė parama verslui, eksporto ir investicijų skatinimas, efektyvesnis Europos Sąjungos finansinės paramos panaudojimas, daugiabučių namų renovavimas. Tačiau šis planas iki šiol nėra įgyvendintas ir kol kas apčiuopiamų rezultatų nedavė.

Išvados

Istorijos eigoje rinkos ekonomikos šalys ne kartą išgyveno didelio masto krizes, kurias pagrįstai galima vadinti pasaulinėmis krizėmis. Nors giluminės krizių kilimo priežastys iš esmės yra tos pačios, tačiau konkrečios aplinkybės ir priežastys iššaukusios krizes gali skirtis. Šiandieninės globalizacijos sąlygomis yra didelė tikimybė, kad ekonominiai ar finansiniai sutrikimai galingiausių pasaulio ekonomikų šalyse iššauks globalines krizes. Tokios mažos atviros ekonomikos šalys kaip Lietuva neturi jokių galimybių išvengti globalinių krizių poveikio šalies ekonomikai. Tačiau apgalvota ir toliaregiška šalies ekonominė politika leistų sušvelninti šį poveikį.

Lietuvos vyriausybės ekonominė politika prieš krizę ir krizės metu nepasirūmėjo toliaregiškumu. Deficitinio biudžeto formavimas ir mokesčių mažinimas spartaus ekonomikos augimo sąlygose prieštarauja ekonominei logikai ir turėjo skaudžias pasekmes šalies ekonomikai kilus krizei. Dabartinės vyriausybės vykdoma ribojanti fiskalinė politika, siekiant stabilizuoti valstybės finansus esamose sąlygose iš esmės teisinga, tačiau priemonės tokiai politikai vykdyti yra nepakankamai apgalvotos ir nesubalansuotos. Tokia politika sukuria papildomas ekonomines ir socialines problemas, kurių būtų galima išvengti ateityje.

Šalies politikai, ekonomistai ir finansų specialistai privalėtų gerai išstudijuoti dabartinės krizės pamokas, kad padarytų klaidų būtų galima išvengti ateityje.

Literatūra

- Andersen, C. (2008). Baltic Tiger' Plots Comeback. IMF Survey Magazine: Countries and Regions, [Žiūrėta balandžio 14 d. 2011], <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2009/car121009a.htm>>.
- Commission of the European Communities. From financial crisis to recovery: A European framework for action: communication from the commission (2008). [Žiūrėta balandžio 17 d. 2011], <[wp09125.pdf](http://www.commission.europa.eu/press/2009/wp09125.pdf)>.

- Dash M. (2001). *Tulipomania. The Story of the World's Most Coveted Flower and the Extraordinary Passions it Aroused*. – Three Rivers Press. ISBN 9780609807651.
- G. Davulis (2003). Teisinės bazės, reglamentuojančios užsienio investicijas Lietuvos Respublikoje, raida ir jos įtaka investicijų procesui. *Jurisprudencija*, 47 (39), 97–109.
- Eichengreen B., O'Rourke K. H. (2010). What do the new data tell us? Research-based policy analysis. [Žiūrėta balandžio 22 d. 2011], <<http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3421>>.
- Feldstein M. et al. (1991). *The Risk of Economic crisis*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Felton A., Carman M. Reinhart. (2008). *First global financial crisis of the 21st century*. A Voxeu.Org. Publication. London, UK: Centre for economic policy.
- Jakeliūnas S. (2010). *Lietuvos krizės anatomija*. Kaunas: kitos knygos.
- Manson J. R., Rosner J. (2007). How Resilient Are Mortgage Backed Securities to Collateralized Debt Obligation Market Disruptions? [Žiūrėta balandžio 28 d. 2011], <<http://ssrn.com/abstract=1027472>>.
- Mises L. (2009). Austrijos verslo ciklo teorija. *Pinigai ir verslo ciklai*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas.
- Kropas S. (2007). Globalizacija ir instituciniai viešosios politikos klausimai Lietuvoje. *Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje*. – Vilnius: Ekonominių tyrimų centras.
- Pasaulio finansų krizės pamokos Lietuvai. (2008). *Pinigų studijos: mokslinis leidinys*. Lietuvos Bankas, Nr. 2, 93–96.
- Popov V. (1999). Rusijos ir kitų šalių valiutos krizės pamokos. [Žiūrėta gegužės 6 d., 2011], <http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos1999_4/popov.pdf>.
- Rakauskienė O. G., Krinickienė E. (2009). The Anatomy of Global Financial Crisis. *Intellectual economics: scientific work journal*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2(6), 116–128.
- Romer C. (2009). Lessons from the Great Depression for economic recovery. [Žiūrėta gegužės 9 d., 2011], <<http://www.brookings.edu>>.
- Rosenberg Ch. B. (2008). The Baltic Party Need Not End in a Bust. IMF Survey Magazine: Countries and Regions. [Žiūrėta gegužės 16 d., 2011], <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008/CAR02190>>.
- SEB bankas. (2009). Lietuvos makroekonomikos apžvalga. Vilnius: TEV.
- Simonavičienė Ž., Kreizerienė E. (2010). Ekonominių veiksnių įtaka Lietuvos nekilnojamojo turto kainų burbului susiformavimui. *Vadyba*, 17(1), 195–202.
- Sylla R. (2009). Lessons for fifteenth US crises: 1792, 1837–1842, 1873, 1907 and 1930–1933. [Žiūrėta gegužės 18 d., 2011], <http://www.ibf-frankfurt.de/Slides_Sylla_Symp_IBF_10Jun2009>.
- Soros G. (2008). The new paradigm for financial markets. *The Crisis of 2008 for financial markets*. New York.
- Stiglitz J. E. (2006). *Making globalization work: the economics and social review*. USA. Columbia university.
- Zucchelli C., Kirsebom D. (2009). Kietas nusileidimas. Baltijos valstybės pavyzdys: pasakiškas ekonomikos pakilimas ir skausmingas nuosmukis. Kaunas: Obuolys.

LITHUANIAN ECONOMIC POLICY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CRISIS

Summary

The article deals with the main reasons of today's global crisis and its influence to the economics of Lithuania and other countries. The current global crisis is not the only worldwide crisis in the new history of humanity. We are aware of such economic crises that have affected more than one state and therefore they can be called as worldwide crises. The onset of the current financial crisis is considered to be 2007, when the Federal Reserve System of the USA had to interfere and grant liquidity to the bank system. Economic cycles are an immanent feature of the market economy, because the evolution of the market economy is uneven and there is no other mechanism to equalize disproportions of uneven evolution than periodical shocks – crises. Thus, although crises entail great losses, both economic and social, they are inevitable. On the other hand, the proper economic policy is able to reduce the after-effects of crises. Despite that no economic cycle is apt to repeat, the analysis of its causes has a sense for the sole purpose of avoiding the economic policy errors made.

The current global crisis stands out from the previous ones by its measures – it affected the majority of world countries. The crisis arose due to some troubles in the USA financial markets after burst of so-called real estate bubble. Major features of the current crisis are the processes in real estate markets, vast credit expansion, financial novelty and globalization of world economy. The truth is that the current crisis stands out by application of very complicated derivative financial measures and insufficient assessment of risk, though these derivative measures were created namely to diversify and diminish the risk. Thus the processes in the real estate market were the detonator that invoked the world crisis of finance and economy. It should be stressed, that the severe lessons of the Great Depression were not in vain and the governmental response to economic recession was much more expedient than in 1929. The Great Depression impelled to create the economy regulatory theory the methods of which allowed us to manage the time challenge. Globalization also facilitated the expansion of crisis. The intensifying integration of financial markets is related with the growing risk and uncertainty. On the other hand, with an increase of interrelations and dependences between global financial markets and economics, the risk of problem transmission increases as well. The global crisis, though to a lesser extent than in the USA, had a bad effect on the EU countries as well.

It should be stressed, that the severe lessons of the Great Depression were not in vain and the governmental response to economic recession was much more expedient than in 1929. The Great Depression impelled to create the economy regulatory theory the methods of which allowed us to manage the time challenge. Because, both the USA and EU institutions took anti-crisis measures rather resolutely. The Federal Reserve System of the USA, later the Bank of Great Britain and the Central European bank began to decrease the basic interest norm with a view to stop the growth of the market interest norm. However, during a depression, even a very low size amount of basic interest does not help to vivify the economic activity. Therefore the financial system of USA was subsidized in large sums to support bank liquidity and later the major share of state expenditure was assigned to stimulate consumer's expenses and social programs. In 2008, the European Commission prepared a restoration plan of economics which implies the increase of demand by enlarging the purchasing capacity of population and restoring the confidence of investors.

The main reasons of economic crisis in Lithuania were the negative tendencies in the real estate market, irresponsible economic policy of Government and adverse situation in the international markets. 2004-2007 were the years of the fast economic growth in Lithuania. Decreasing unemployment, increasing income, hard currency and financial support of EU were the main factors of the growth. These factors laid the basis, as it is evident at present, to cherish grounded hopes as to the future of the country. Guided by these hopes, both enterprises and households began borrowing for consumption and business ever more and all the more that the banks granted loans with engaging interests. The largest share of loans received by a household was aimed at the real estate market. Such an expansion of credit had a decisive influence to form a 'bubble' in the Lithuanian real estate market.

In the period before crisis Lithuanian economics was growing due to the growth of domestic demand which was maintained by domestic demand stimulates import growth, too. However the import increase was not equivalent to an adequate export increase and the balance foreign trade was in deficit up till 2009. In such a situation, the economic growth was feasible only by borrowing in the international finance market. Despite rather high growth rates of GDP of the country, year after year budget expenditure exceeded receipts income. Though the budget deficit before crisis was not so high, under the conditions of fast economic growth, it increased a possibility of economy overheat. On the other hand, the constant budget deficit increased the country's debt which is unacceptable under the conditions of the economic growth.

Due to the global crisis, increased interests stopped the flow of foreign credits and shook the economic growth basis of the country. The rate of country's GDP growth in 2007 amounting almost up to 10%, in 2008 fell down up to 3%, and in 2009 it slowed down up to 15% pushing Lithuania among the countries that suffered from the crisis most of all.

After the burst of the "bubble" in the real estate market of Lithuania, the credit interest, given by the banks acting in Lithuania, have grown as well. That affected negatively the subjects of Lithuanian economy. Only the processes in the

county's real estate market could invoke economic depression, however, mostly the outside factors have affected our economics. The global crisis predetermined slowdown of economic growth and consumption decrease of many world countries. Decreasing consumption of foreign countries restricted the chances of Lithuanian export and that was one of the most important factors which determined the country's economic depression.

In the presence of crisis the Bank of Lithuania and Parliament of Republic of Lithuania have made decisions: to diminish the mandatory reserve norm from 6 to 4 percent and to increase the deposit insurance sum up to 100.000 EURO with a view to vivify the domestic market using additional financial resources. Though these decisions were correct and adopted in time, unfortunately, their effect seemed to be insufficient. To maintain the market activity a more intensive promotion of economics was necessary. However, due to an inadvertent and irresponsible budget policy persuaded in the years of economic rise progress, these were no resources to stimulate the economics. Therefore there remained nothing else to do but to take measures that are usually applied not in the period of depression, but in up growth of economics. The newly elected Parliament of the Republic of Lithuania and Government undertook to apply the measure of a restrictive fiscal policy: to decrease expenditure and increase taxes in order to stabilize state finances, which was persistently recommended by the European Commission.

The government so-called retrenchment policy, i.e., to diminish government expenses by lowering the employers 'and officers' salaries, pensions, and social pays can be assessed ambiguously. On the one hand, it allows diminishing government expenses and to decrease the state budget deficit, on the other hand, it decreases income of the population and thereby consumers demand. The decrease in demand weakens the home market even more. The domestic market will revive only if income of the population starts growing and consumers demand increasing.

KEYWORDS: global finance crisis, real estate bubble, economic policy, anti-crisis measures, macroeconomic processes in Lithuanian economics.

Gediminas Davulis. dr., prof., Mykolo Romerio universitetas, Ateities 20, 08303 Vilnius, profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: makroekonominių procesų modeliavimas ir tyrimas, optimizaciniai metodai ekonomikoje, savivaldybių ekonomika bei finansai. Paskelbęs virš šimto mokslo darbų. Vilnius 07168. Telef. 868957148.